

cemaat

ahlakî değerlerin varlık alanı

ADNAN ASLAN

Bu çağın önemli düşünürlerinden, Alasdair MacIntyre, Türkçe'ye *Erdem Peşinde* (Ayrıntı, 2001) diye tercüme edilen *After Virtue* isimli eserinin hemen girişinde, ahlâkî ve dinî değerlerin varlık alanı olarak telakkî ettiği cemaatin gerekliliği tezini temsilî bir hikâyeyle şöyle anlatır:

Şu küçük yerküremizde bilimsel ve teknolojik gelişmelerin neticesinde büyük bir çevre felâketi olduğunu tasavvur edelim. Bu felâket neticesinde dünya tarumar olmuş ve insanlığın büyük bir kısmı yok olup dünyadan silinip gitmekle yüz yüze gelmiş olsun. Geride kalanlar bu felâket karşısında ne yapacaklarını şaşır-mış kalmışlar. Oturup düşünüyor ve sonunda felâketin sebeplerini tespit için bir âkil adamlar grubu oluşturuyorlar. Âkil adamlar gurubu mesele üzerinde yeterince mütalaada bulunduktan sonra, suçu tespit edip suçluyu buluyorlar. Suç bilimle meşgul olmak ve suçlu bütün bilim adamları. Eğer bilim ve bilim adam-

ları olmasaydı, insanlığın başına bu felâketler gelmezdi. O halde hemen suçluların cezalandırılması gerekir. Bunun için insanlar harekete geçiyor ve bir "Kara Cahiller Siyasi Cemiyeti" kuruyorlar. Bu cemiyet, halkı galeyana getirip büyük bir isyan başlatıyor. Bu isyan neticesinde halk memleketteki bütün lise ve üniversiteleri kapatıyor, laboratuvar ve kütüphaneleri yakıyor. Fizik ve kimyacıları linç edip buldukları bilim adamlarını hemen oracıkta dar ağacına asıyorlar. Felakette ilgisi olmadığını söyleyen bilim adamlarını ise hapsediyorlar.

Bu olaylardan bir hayli zaman geçtikten sonra, insanlar yine bilimin gerekli olduğunu düşünmeye başlıyorlar. "Kara Cahiller" hareketine karşı bir hareket yeşeriyor. Bunlar bilimi yeniden ihya etmenin insanlığın yararına olduğuna inanıyor ve bunun için işe koyuluyorlar. Harabe olmuş kütüphane ve laboratuvarlardan bilime ait materyaller toplanıyor. Buldukları şey, yanmış kitapların bazı parçaları, bazen bir bölüm bazen ilmî bir makalenin sadece giriş sayfası, başka bir makalenin ortasından iki sayfa ve bir başka kitabın sonuç kısmı. Hepsini okunabilir durumda da değil. Elleri laboratuvarında bulunmuş bir cihaz var. Başına toplanmışlar felâket öncesinde bu aletin ne işe yaradığını anlamaya çalışıyorlar. Biri şunu diyor, diğeri ise bir başkasını. Deneylerin yapıldığına dair bilgi var ve fakat bu

yangın sonrası dünyada bilimin durumu ne ise, içinde yaşadığımız şu modern dünyada ahlâkın durumu odur.

deneylerin niçin yapıldığı ve ne işe yaradığı bilgisi yok. Bilimsel bir teorinin bir parçası mevcut fakat bunun ne için geliştirildiğini ve nerelerde kullanıldığını kimse bilmiyor.

Çaresi yok. Eldeki parçalar bir araya getiriliyor. Acaba bilim nasıl bir şeydi sorusu soruluyor ve bu bağlamda bilim yeniden ihya edilmeye gay-

ret ediliyor. Bu noktada çok da mesafe katediyorlar. Artık bu yeni ilim adamları bir araya gelip Darwin Evrim Teorisi veya İzafiyet Teorisi hakkında konuşmaya başlıyorlar. Fakat yangından öncekine nispetle bu teoriler hakkında bilinenler çok az. Çocuklar çarpım tablosunun elde bulunan kısmını severek, Öklit teoremini ise tılsımlı sözler gibi ezberliyorlar. Fakat hiç kimse bu yaptıkları şeyin bilim olmadığını farkında değil. Bu hususta onları aldatan şey, yaptıkları ve söyledikleri herşeyin tutarlı olması. Fakat bilimsel kavramları, teorileri ve deneysel bilgileri anlamlandıracak *bağlamı, cemaati* kaybettiklerinin farkında bile değiller.

Felaketten sonra kurulan bu yeni bilim dünyasında, "kütle", "atom ağırlığı", "özgül ağırlık" gibi kavramları neredeyse felâketten öncekilerin kullandığı anlamda ve tutarlılıkta kullanıyorlar. Ne var ki bu kavramlara gerçeklik veren inançlar yok olduğundan, uygulama sırasında büyük bir karmaşa ve keyfilik söz konusu. Her kafadan bir ses çıkıyor. Bu yeni bilimciler meseleyi çözemiyor ve analitik felsefeden yardım talep ediyorlar. Analitik felsefe var olan kavram ve teorilerden hareketle felâketten önceki bilim ve teknolojiye dair felsefî ve derin bir analiz yapıyor. Fakat var olanı tasvirden öteye geçemiyor. Fenemonoloji ve varoluşçuluktan medet umuyorlar. Heyhat ne mümkün. Onlar da olan biteni sezemiyor ve felâketten önceki bilim ve teknolojiyi tasavur etmekten aciz kalıyorlar. Yaptıkları şey ellerinde olanı esas kabul etmek ve ona varoluşçu ve fenemonolojik bir temel hazırlamak.

Hikaye burada bitiyor ve MacIntyre bu kıssadan şu hisseyi çıkarıyor. *Temsili hikayede yangın sonrası dünyada bilimin durumu ne ise, içinde yaşadığımız şu modern dünyada ahlâkın durumu odur.* Ahlâk alanına büyük bir kargaşa hakim. Elimizde ahlâkî kavramlar, teoriler ve geçmişe ait hikâyeler var. Fakat bütün bunlara önem ve anlam kazandıran bağlam, yani cemaat yok olmuş. Ahlâk, cema-

atini ve dolayısıyla da gerçekliğini kaybetmiş durumda. MacIntyre'e göre, aslında sahip olduğumuz şey ahlâkın kendisi değil sureti. Ahlâkla ilgili birçok anahtar kavramı biliyor ve kullanıyor olmamız hiçbir şeyi değiştirmiyor.

MacIntyre ahlâkla ilgili bütün rasyonel teorilerin ve argümanların ahlâkı diriltme ve insanları ahlâklı yapma noktasında başarısız olduğunu iddia ediyor. Ona göre Batı toplumları ahlâkî anlaşmazlıkları giderebilecek kültürel-sosyal ortamı kaybetmiş durumda. Mesela bugün Batı toplumlarında, savaşın meşru olup olmadığı veya kürtaj yaptırmanın, ya da özel-devlet eğitimi tartışmasını rasyonel tartışmalarla neticelendirmenin ve bu iddiaların lehinde veya aleyhinde kesin bir neticeye ulaşmanın imkanı yoktur. Rasyonel planda lehinde olduğu gibi aleyhinde de bir sürü delil getirmek mümkün. Dolayısıyla, MacIntyre'a göre, ahlâkî anlaşmazlıklara rasyonel çözümler üretmek mümkün görünmüyor. Hatta MacIntyre sadece ahlâkın değil aynı zamanda dinî inancın gerçekliğinin ancak onun gerçek olduğunu var sayarak davranan bir cemaatle mümkün olacağını iddia ediyor. Ona göre artık Batı toplumu, cennet ve cehennemin hakikaten var olduğuna inanarak davranan cemaatini kaybetmiştir. Bunun doğrudan neticesi olarak dini anlama süreci, dinin inanç boyutuyla çatışır hale gelmiştir. MacIntyre bu tespiti şu kelimelerle sloganlaştırır: *"It is now too late to be mediaeval and it is too empty and too easy to be Kierkegaardian.* (Alsdair MacIntyre, "Is Understanding Religion is Compatible with Believing", *Contemporary Classics in Philosophy of Religion* ed. Ann Loades, Loyal D. Rue, Illinois: Open Court Publishing Co., 1993, s. 574) Bu sözlerin anlamı şudur: "Artık ahlâkın toplumsal gerçekliği belirlediği Ortaçağ toplumu inşa edebilme imkanı kaybolmuştur, diğer taraftan imanı her şeyin temeli yapan Kierkegaardçı olma kolay fakat topluma yön veren bir ağırlıkta olmadığı için de içi boş bir felsefî tutumdan başka bir şey değildir. "

Alasdair MacIntyre'in Batı toplumu için sorduğu bu soruyu biz İslâm toplumu için soralım. İslâm toplumunda ahlâkın ve dinin durumu nasıldır? Bu soruya iki farklı zaviyeden bakarak cevap verebiliriz. Birincisi Batı toplumlarına nispetle Müslümanların durumu nedir?

Batı toplumu, cennet ve cehennemin hakikaten var olduğuna inanarak davranan cemaatini kaybetmiştir.

Batı Hıristiyan toplumlarıyla mukayese edildiğinde, Müslümanlar aydınlanma ve modernite gibi dinî anlayış ve yaşayışı dönüştüren kültürel devrimleri yaşamadıkları için, İslâmiyetin Hıristiyanlıkla karşılaştırıldığında daha az sekülerleştiğini ve hatta sekülerleşmediğini iddia etmek mümkündür. İslâm inanç, ibadet ve ahlâk alanında sekülerleşmemiş, bütün gayretlere rağmen protestanlaşmamıştır. Bugün İslâm ümmetinin çoğunluğu olarak biz Müslümanlar, Hz. Peygamber ve onun ashâbı Allah'a ve ahiret gününe nasıl inanmış ve nasıl ve ne zaman ibadet etmişse biz de öyle inanıyor ve öyle ibadet ettiğimize inanıyoruz. Müslümanların modernite karşısında bu sağlam duruşuna nispetle, Hıristiyanlar modernite karşısında çok büyük tavizler vermişler ve Hıristiyanlığı modern düzenin bir alt unsuru haline getirmişlerdir. Bugün bir kısım Protestan kiliselerin kadınların ve homoseksüellerin din görevlisi olarak istihdam edilebileceği tartışması meselenin hangi boyutlara ulaştığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Diğer bir husus da, Batı toplumuyla mukayese edildiğinde Müslümanların İslâm'ın değişmesinin veya sekülerleşmemesinin garantörü olan cemaatini kaybetmemiş olmasıdır. Müslümanlar gayba inançlarının gerçek ve hak olduğunun âdeta testi olan dinî cemaat yapılımasını hâlâ korumaktadırlar. Cuma namazlarında camiye tıklım tıklım dolduran, Ramazan

ayında dinî bir emrin ifası için yemeyi ve içmeyi bırakan, uykunun en tatlı olduğu seher vakti ibadet için kalkan bir mümin, bu davranışlarıyla metafizik, ahlâkî ve dinî iddiaların gerçekliğini ispat etmektedir. Varlığını dinî iddiaların gerçekliği üzerine bina etmiş Müslüman cemaat sadece İslâm'ın sekülerleşmesinin garantörü değil, aynı zamanda bireysel dinî bağlılığın ve anlayışın sahilliğinin de teminatıdır. Bu fonksiyonlarıyla Müslüman cemaat dünyadaki diğer dinî cemaatlerden kemiyet ve keyfiyet yönünden farklıdır. MacIntyre ahlâkî ve dinî gerçeklik iddiasına göre yapılmış Orta Çağ toplumu özlemi duyarken aslında şu andaki Müslüman cemaatlerin durumunu özlediğini de burada vurgulamak gerekir.

İslâm toplumunda ahlâkın ve dinin durumu nasıldır sorusuna, bir başka zaviyeden, Müslümanların İslâmî ideale nispetle durumu nasıldır, sorusunu sorarak cevap verebiliriz. Müslüman cemaatin, Müslüman akademisyen ve entelektüellerin durumu nasıl olacaktır? Müslüman cemaat kendini dinî şuur, bilgi ve pratik noktasında besleyen ve örnek olan alim şahsi-

Cuma namazlarında camiye tıklım tıklım dolduran, Ramazan ayında dinî bir emrin ifası için yemeyi ve içmeyi bırakan, uykunun en tatlı olduğu seher vakti ibadet için kalkan bir mümin, bu davranışlarıyla metafizik, ahlâkî ve dinî iddiaların gerçekliğini ispat etmektedir.

yetleri, İslâm dünyasına modern eğitim müesseselerinin hakim olmasıyla kaybetmişse de varlığını daha ziyade geleneğe dayandırarak devam ettirmeyi başarmıştır. Cemaatin ideale nispetle elbette ciddi dinî problemleri vardır. İslâmî inanç esaslarını içselleştirmede, dinî şuur ve onun doğrudan yansıması olan dinî pratiklerin uygulanmasında, ibadet ve ahlâk noktasında Müslüman cemaatin ciddi problemleri bulunmaktadır. Fakat cemaatte görülen bu problemler bile aslında cemaatin değil,

onlara liderlik yapma durumunda olan din adamlarının, alimlerin, entelektüel ve akademisyenlerin problemidir. Cemaat masumdur. Onun zaafı aslında ona kılavuzluk eden şahsiyetlerin zaafı olarak görülmelidir.

Meseleye ister cemaat perspektifinden isterseniz Müslüman aydın ve akademisyenler açısından bakalım, asıl problem Müslüman aydın, akademisyen ve alim problemidir. Müslüman akademisyenlerin en ciddi problemi bizce cemaatten kopuk yaşamalarıdır. Bunun doğrudan neticesi olarak Müslüman akademisyenlerin akademik problemleri cemaatin problemlerinden beslenmediği için, bu problemler daha ziyade kendi haleti ruhiyelerini, geleneksel İslâmî ilimlerle ve/veya Batı düşüncesiyle olan irtibatları veya irtibatsızlıklarını yansıtan spekülâtif, zihnî ve sanal problemler olarak kalmaktadır. Müslüman cemaat seküler bir kültürel ve sosyal alanda varlık yokluk mücadelesi verirken, Müslüman akademisyenlerin bir kısmı cemaatin bir parçası olmadığı için bu mücadelede yer alıp mücadeleyi üstlenme yerine, uzaktan seyretmekte veya görmezlikten gelmekte, ya da daha da kötüsü seküler dinamikler tarafında yer alarak, yangının üzerine benzinle gitmektedirler. Diğer taraftan dinin geleneksel algılanışı ve geleneksel uygulamaları noktasında modernlik adına dine karşı tavır alan bazı Müslüman akademisyenler ve aydınlar dinî şuurda ve dinî ve ahlâkî pratiklerde zaafı olan cemaatin kafasını karıştırmakta ve dinle olan alakasını zayıflatmaktadır.

Modernist olmayan akademisyenler ise, geleneksel bilgiyi devşirme ve özümsemeyle ziyadesiyle meşgul oldukları veya cemaati ve onun sorunlarını küçümsedikleri için olan biteni göz ucuyla seyretmektedirler. Bu Müslüman akademisyenlerin araştırdıkları konular, akademik öncelikleri cemaatin beklenti ve önceliklerine ve problemlerine göre tespit edilmediği için, yapılan araştırmalar, tezler ve kitaplar havada ve temelsiz intibai vermektedir.

Dinî düşünüş ve yaşayışı yeniden ihyada cemaatin kaçınılmaz rolünü daha iyi tespit edebilmek için dinî-ahlâkî kavramların şu anki toplumlarda nasıl algılandığı ve nasıl gerçeklik kazandığı noktasının aydınlığa kavuşması gerekir. Bu hususu daha iyi ortaya koymak için "ittika" kavramını ele alalım. Müslüman akademisyenler "ittika" kavramının Kur'anî temellerini ve hangi ayetlerde nasıl ve hangi bağlamda geçtiği ile ilgilenebilir, Kur'an'ın bu kavrama ve onun pratiğine ne kadar çok önem verdiğini ortaya koyabilirler. Hadisçiler, muttakî nasıl olunur, sorusuna, Hadis literatürünü elden geçirerek en doyurucu cevabı araştırabilirler. Daha sonra sahabe efendilerimizin, muttakî olma konusunda ne kadar gayretli olduklarının, bunu nasıl başardıklarının hikayesini, tabiûn ve etbauttabiîn dönemlerinde muttakî olmanın binbir türlü formunun keşfedildiğini ve yaşandığını ve bunların bize kadar eserler yoluyla nasıl nakledildiğini araştırmalarının konusu yapabilirler. Tasavvuf alanında yetişmiş akademisyenler, özelde tasavvufî çevrelerde ve genelde de bütün bir Müslüman cemaatte ve cemiyette muttakî olmanın bütün imkanlarının bulunduğunu ortaya koyabilir ve İslâm tarihi boyunca büyük şahsiyetlerin ittika kavramı ve muttakî olma hususundaki geniş ve zengin külliyatına ulaşabilirler. Fakat asıl mesele bu değildir.

Muttâkiliğin ne olduğu konusunda bilgilenmek ve bu konuda akademik çalışma yapmak ve teori üstüne teori üretmek hiçbir zaman bir Müslüman akademisyeni veya aydını muttakî yapmayacaktır. Muttakî olmak ancak ve ancak onun varlık yapısının bir parçası olan cemaat içinde mümkün olur. Muttâkîlik cemaat içinde yapılarak ve yaşanarak kazanılan bir şeydir. Asıl önemli olan da ittika kavramı gerçekliği ve anlamı tam olarak ve bütün boyutlarıyla ancak yaşandığında ve olduğunda anlaşılacaktır. Müslüman akademisyenler ve entelektüeller cemaat içinde ittika ve muttakîlik gibi bütün dinî-ahlâkî kavramları yaşaya-

rak yeniden kazanmadıkça onların gerçek anlamlarını bilmeleri ve onları yerli yerinde kullanmaları mümkün değildir. Bizce Müslüman akademisyen ve aydınlar dinî-ahlâkî kavramları cemaat içinde bütün boyutlarıyla kazanarak yaşamadıkları için, dinî kavram ve manevî hallerin, varoluşsal boyutunu eksik tanımakta bu, onları önemli hatalara sevk etmektedir.

Muttâkiliğin ne olduğu konusunda bilgilenmek ve bu konuda akademik çalışma yapmak ve teori üstüne teori üretmek hiçbir zaman bir Müslüman akademisyeni veya aydını muttakî yapmayacaktır.

Müslüman akademisyen ve aydınlar dini, manevî bir hal ve metafizik bir gerilim içinde içselleştiremediği için, özünde ahlâkî ve manevî örneklik ve temsil olan cemaate liderlik etme konumunda ciddî problemleri bulunmaktadır. Bu durumun hem Müslüman akademisyenler hem de cemaat açısından oldukça olumsuz etkilerinin bulunması kaçınılmazdır. Müslüman akademisyenler ve aydınlar, yazdığı kitaplar ve ürettiği fikirlerle akademik ve kültürel dünyanın bir parçası olabilirler, fakat sosyal gerçekliği tayinde inşaî bir konuları beklenen ölçüde değildir. Yani cemaate liderlik yapamayacak durumdadır. Böyle bir durumda akademisyenler cemaatin endişelerini kendi endişeleri, cemaatin problemlerini kendi problemleri olarak görmedikleri için, kendilerini bu tür sorumluluklardan azade görmekte ve nihayetinde sanal ve belki de sahte bir özgürlük ortamında hissetmektedirler. Bu sahte özgürlük ortamı Müslüman akademisyene dinî konularda oldukça cüretkar, çoğu zaman da sadece kendi zihnî spekülasyonlarına dayanarak hüküm verme imkanını sunmaktadır. Bu sahte özgürlük ortamında her şey söylenebilir, dinî konularda her türlü hüküm verilebilir olmaktadır.

Müslüman akademisyenin cemaatinden kopuk yaşamasının Müslüman cemaate de bü-

yük zararı olmaktadır. Müslüman cemaat varlığını geleneğe, fakat gelişmesini alim ve entelektüellere borçlu olmalıdır. İslâm geleneği diğer dinî geleneklere nispetle, sekülerleşmediği için, diğer dinlere nispetle daha sağlıklı bir Müslüman cemaatten bahsetmek mümkün olmaktadır. İslâm geleneğinin canlılığının doğrudan neticesi olarak geleneksel ve muhafazakar bir cemaat bulunmakta, fakat bu cemaat kendini yenileyememekte ve geli-

İslâm'ın ihyası, modern medeniyet gibi zihnî ve ideolojik bir aydınlanmadan ziyade, manevî ve ahlâkî bir aydınlanmaya dayanmalıdır.

şememektedir. Cemaatin gelişmesi ve kendini yenilemesi ancak ona kılavuzluk ve önderlik edecek, ilmî ve manevî bakımdan yetkin alimlerle mümkün olacaktır. Fakat bugünün Müslüman akademisyenleri istisnaları olmakla birlikte çoğunluğu itibarıyla, hem ilmî hem de manevî bakımdan cemaate liderlik yapabilecek konumda bulunmamaktadırlar. Dolayısıyla, önceki nesillerden tevarüs ettikleri alışkanlıklar ve davranış biçimleriyle kendilerini korumaya gayret eden Müslüman cemaatlerde, gelişme ve yeni buutlar kazanabilme sadece gerçekleşebilecek bir imkan olarak bulunmakta ve liderlerin zayıflığından dolayı henüz gerçekleşmemektedir.

Müslüman akademisyenler cemaatten kopuk yaşadığı, entelektüel varlığı ve kimliğini cemaate değil daha ziyade, devşirdiği malumat üzerine yaptığı zihnî spekülasyonlara dayandırdığı için, bu varoluşsal halin doğrudan bir neticesi olarak, İslâm'ın yeniden ihyasını sadece ilmî ve düşünsel bir proje olarak görmektedirler. İster modernist ister gelenekçi olsun, Müslüman akademisyene göre, İslâm'ın yeniden dirilişi Kur'an, sünnet ve İslâm ilim geleneğine karşı bir zihnî tavırla gerçekleşecek bir şeydir. Bu tavrın kökenleri bizden daha ziyade Batı'ya dayanmaktadır. Bu dü-

şüncenin arkaplanı şöyledir: Batı, modern medeniyeti nasıl ki zihnî bir aydınlanma ile tesis etti ve bunun neticesinde bilgi ve teknolojiye ileri giderek büyük bir güç oluşturdu ve bu güçle sadece İslâm dünyasını değil bütün bir dünyaya hakim oldu ise, tıpkı bunun gibi İslâm'da dinî düşüncüyü yeniden inşa etmekle İslâm'ın yeniden eski gücüne kavuşacağına inanıldı. Abduh'lardan başlayan ve Muhammed İkbâl'le devam eden ve Fazlur Rahman'la birlikte zirveye ulaşan düşünce çizgisinde hep bu tez savunuldu. Diğer taraftan modernist olmayanlar onların, Kur'an ve sünnete ve İslâm geleneğine yaklaşımlarını benimsemeseler, tam aksini düşünüyor olsalar da İslâmî ihyanın İslâm'ın kaynaklarına ve İslâm geleneğine karşı *zihnî ve ilmî* bir tavrın neticesi olacağı noktasında, modernistlerle hemen hemen aynı konumda bulunuyorlar.

Bizce İslâm'ın ihyası, modern medeniyet gibi zihnî ve ideolojik bir aydınlanmadan ziyade, manevî ve ahlâkî bir aydınlanmaya dayanmalıdır. Manevî ve ahlâkî aydınlanma, klasik İslâm ilim geleneğine dair malumat devşirmekle veya Batı düşüncesine aşına olmakla ya da her ikisinde ciddî ilmî merhaleler katetmekle mümkün olacak bir şey değildir. Manevî ve ahlâkî aydınlanma Müslüman cemaatin bir parçası olarak, hatta mümkünse ona kılavuzluk edecek bir konumda bulunarak, dinî kavram, fikir ve halleri bütün boyutlarıyla cemaat içinde yeniden kazanarak ve bunu metafizik gerilim içinde topluma yayarak vuku bulacak bir olgudur. İslâm'ın yeniden ihyası, sahabe efendilerimizde olduğu gibi, ahlâkî ve manevî aydınlanma yaşamış bir cemaatin gerçekleştireceği iştir. Müslüman akademisyenlerin bu ihyâ projesinde rol alabilmelerini, Müslüman cemaatle olan ilişkileri belirleyecektir. ■